

УДК 7.012(03)

DOI: <https://doi.org/10.25128/2411-3271.19.2.18>

Євген Гула

<https://orcid.org/0000-0002-3559-2179>

професор

Київський національний університет технологій та дизайну

evgenush.gula@gmail.com

ХУДОЖНЄ МИСТЕЦТВО ТРИПІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ДИЗАЙНУ

У статті розглянуто риси, притаманні орнаменту епохи Трипілля, та їх значення для сучасного українського дизайну. З'ясовано, що дані археологічних розкопок дають дослідникам стверджувати про наявність у стародавніх племен епохи міді та бронзи своєрідних зародків дизайну. Виявлено, що художнє мистецтво Трипілля формувалося упродовж тривалого періоду (ймовірно, кількох століть) під впливом міграцій, культурної взаємодії та дифузії багатьох племен різних земель і природно-географічних зон.

Ключові слова: дизайн, матеріальна культура, образотворче мистецтво, історія, сьогодення, Трипілля, посуд, кераміка, орнамент, протоміста.

Евгений Гула

профессор

Киевский национальный университет технологий и дизайна

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИСКУССТВО ТРИПОЛЬЯ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО ДИЗАЙНА

В статье осуществлен обзор характеристик, присущих орнаменту эпохи Триполья, и их значение для современного украинского дизайна. Выяснено, что данные археологических раскопок позволяют исследователям утверждать о наличии у древних племен эпохи меди и бронзы своеобразных истоков дизайна. Выведено, что художественное искусство Триполья формировалось в течение продолжительного периода (вероятно, нескольких столетий) под влиянием миграций, культурного взаимодействия и диффузии многих племен разных земель и природно-географических зон.

Ключевые слова: дизайн, материальная культура, изобразительное искусство, история, настоящее, Триполье, посуда, керамика, орнамент, протогорода.

Yevhen Hula

Professor

Kyiv National University of Technologies and Design

THE ART OF TRYPILLYA IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN DESIGN

In this publication the review of the characteristics inherent of an era ornament Trypillya and to their value for modern Ukrainian design is carried out. It is found out that data of archeological excavations allow researchers to claim about presence at ancient tribes of an era of copper and bronze of peculiar sources of design. It is revealed that art of Trypillya was formed during the long period (probable several centuries) under the influence of migrations, cultural interaction and diffusion of many tribes of different lands and natural and geographical zones. The most expressive elements of initial design of Trypillya's people were present at ware which got unique forms for this account. A Trypillya civilization, being a part of the world of ancient farmers of the European

continent, tells contemporaries the valuable reference points in design connected with a cult of the Sun, the earth, fertility and also the nature in general.

Trypillian culture became an example of artly perfect registration of utilitarian household items in the period of the primary in the territory of Ukraine. In this context it can be considered as a background and soil for a prototype of the modern art of design. Despite the fact that origin of trypilets up to the end not found out, a part of researchers identify them with the autochthonic agricultural population of the Right bank of Ukraine of a copper era which descendants on these lands perhaps created protoslavic tribes in the first centuries after B.C.

In development of Trypillian culture researchers traditionally allocate three chronological periods: early (A), average (C) and late (C), Proto design of culture Trypillya known to us, first of all, thanks to an ornament of kitchen and table pottery. In the period of early Trypillya it was drawn on crude clay usually black, brown, is more rare – white paints; at the time of an average Trypillya represented polychrome, and late Trypillya – monochrome painting. Of course, that except patterns, ancient Trypillian masters tried to apply primitive images of people and animals to ware.

The symbolics of trypslets during the most developed period when they produced the perfect drawn ware, consisted from more than 300 separate signs and also their blocks. Thus, a Trypillian civilization, being parts of the world of ancient farmers of the European continent, tells contemporaries the valuable reference points in design connected with a cult of the Sun, the earth, fertility and also the nature in general. Also eternal there is a symbolics of trypilets about revival and immortality of human soul which was quite atypical for the primitive primaries, and fully as the official religion revealed in the period of the developed civilizations.

Era ornament Trypillya is of great interest as it was characterized by the high level of saturation initial symbolics, powerful magic of initial rituals, the appeal of people to otherworldly forces to modern designers. Besides, it is important that trypilets tried to transfer the whole texts which gives the grounds to certain researchers to approve about existence in neolytic the population of Ukraine of a prototype of writing in ornaments.

Keywords: *design, material culture, fine arts, history, present, Trypillya, ware, ceramics, ornament, prototowns*

Пошук витоків українського дизайну в минулі часи є вельми актуальною науково-дослідницькою проблемою, позаяк дає науковцеві змогу зрозуміти, наскільки глибоким є коріння тих ціннісно-естетичних орієнтирів і архетипів, які нині відображаються у дизайнерських розробках.

Імовірно є те, що найдавніші джерела таких культурних патернів були сформовані у рамках першої значної землеробської культури на території України – Трипільської культури, представники якої залишили після себе унікальний мистецький спадок, який досі є предметом дослідницьких дискусій представників наукових шкіл у різних країнах світу. Про матеріальну культуру Трипілья дослідники, насамперед археологи, довідалися із другої половини XIX століття, коли у ході розкопок на території Поділля й Київщини віднайшли залишки стародавніх жител, які виявилися датованими V–III тисячоліттями до Різдва Христового. Крім того, були віднайдені рештки мальованої кераміки й антропоморфні статуетки, що дало історикам змогу стверджувати про високий рівень художньо-образного мислення стародавніх трипільців, а сучасним дослідникам сфери дизайну – про прихильність населення Трипільської культури до оздоблення речей повсякденного, у т. ч. утилітарного вжитку, тобто до протодизайну.

Наразі є розгалуження наукового вивчення Трипільської культури у загальноісторичній, навчальній та публіцистичній літературі. Однак наявні й суттєві відмінності – якщо в історичній літературі формується наукова картина трипільської культури, то в інших працях значною мірою залишається міфотворення. Крім того, слід зазначити, що питання історичної інтерпретації трипільської культури, у т. ч. її художньо-мистецького компонента, має значну заполітизованість в Україні й за її межами.

Зв'язок даної проблеми з важливими завданнями ряду наукових дисциплін тісний і обумовлений тим, що дослідження зв'язку Трипільської культури зі сучасними дизайнерськими

напрацюваннями буде продуктивнішим при залученні теоретичного й методологічного інструментарію не лише власне теорії дизайну і мистецтвознавства, а й історії, археології та етнології.

Серед останніх наукових праць про різні сфери дизайну в Україні (2019 р.) варто згадати дисертації В. Косіва [15] й Н. Кохан [16], монографії і посібники І. Гардабхадзе [7], О. Дубового, Т. Блажкевич, В. Дубового [13], Я. Крижановської, М. Вотінова, О. Смірної [17], О. Сафранової [21]. Мистецтву Трипільської культури та його впливу на подальші історичні епохи присвячені роботи таких дослідників, як К. Буренко [3], М. Відейко [4–6], О. Годенко-Наконечної [8], Е. Овчинникова [19], В. Рудя [20], П. Толочка, Д. Козак, С. Крижицького, О. Моця, В. Мурзіна [23], Д. Толочко [24]. Актуальним є розгляд праці М. Відейка “Трипільські протоміста”, присвяченої історії вивчення трипільських поселень-гігантів та їх матеріальної культури [5]. Загалом матеріальна культура Трипілья завжди привертала увагу вчених через своє виняткове значення, унікальність (як для епохи міді). Водночас залишаються лакуни, пов’язані з науковим осягненням значення культури Трипілья для сучасного дизайну України і регіону Східної Європи у цілому.

Мета статті полягає у висвітленні загальних тенденцій еволюції естетичних канонів дизайну (в нинішньому розумінні цього терміна) від періоду Трипілья до нинішніх часів.

Відповідно до одного з найпопулярніших визначень, дизайн – “одна з найпоширеніших у наш час галузей мистецтва, що тісно пов’язана з цивілізаційними викликами сучасного суспільства і розвивається у напрямку всебічного вдосконалення як у науково-технічному, економічному, так і в естетичному та культурному напрямках” [12, с. 5]. Наприкінці 2010-х років місія дизайну полягає у формуванні творчого середовища як посередника між сучасною техногенною цивілізацією та духовною культурою, між світом метамодерну і традицією, між інноваціями й історією.

Із дизайном безпосередньо пов’язана графіка – “будь-які рисунки, (етюди, ескізи, начерки до живописних творів, самостійні завершені твори), що розмножуються засобами друку, рисунки-зображення і чисті візерунки”. До графіки також належать рисунок літер та різноманітні шрифти [2, с. 59]. Щодо графічного дизайну, то його найважливішим елементом науковці вважають візуалізацію змісту вислову, способи якої можуть варіюватися від реального зображення об’єктів до словесних знаків, де не лише слово, а й зображення його має певний зміст [12, с. 105].

Водночас схильність до художньо досконалого оздоблення предметів матеріального світу, в тому числі тих, що перебувають у повсякденному користуванні, не була унікальним явищем для ХХ століття, коли виник власне дизайн. Вона супроводжувала людство й у первісні часи, адже дані археологічних розкопок дають дослідникам змогу стверджувати про наявність у стародавніх племен епохи міді та бронзи своєрідних зародків дизайну, т. зв. “протодизайну”. В цей період на території України набула розквіту культура Трипілья, що отримала свою назву від однойменного селища, розташованого за 40 км від столиці України. У Молдові та Румунії ця ж культура отримала назву Кукутень [6, с. 10]. Художня культура періоду Трипілья пов’язана, насамперед, із масштабним виробництвом керамічних гончарних виробів, жіночих статуєток, намист, амулетів, а також моделей житла.

Як уже зазначено, вивчення Трипільської культури значною мірою пов’язане із міфотворенням у вітчизняній і зарубіжній історичній науці. Крім того, є різні підходи до хронології трипільських поселень на південному заході України. Так, одна група істориків й археологів обмежує час розвитку культури Трипілья початком IV – кінцем III тис. до н. е. Територією розміщення трипільських племен вважають субрегіон Східної Європи, який охоплював більшу частину сучасної України, а також переважну більшість країн Балканського півострова. Водночас інша група дослідників переконана у раніших витоках Трипільської культури (рубіж V – IV тис. до н. е.). Щодо географії трипільських поселень, то вона, на думку другої групи вчених, мала свій умовний епіцентр у Трансільванії та Румунській Молдові, а на території України була поширена лише на Правобережжі (зокрема на Київщині, де, власне, і розташоване с. Трипілья) і частково Лівобережжі [10, с. 129; 14, с. 35].

Генезу Трипільської спільноти (5300–4000 роки до н. е.) більшістю сучасних авторів пов'язують із археологічною культурою Кукутені (Румунське Прикарпаття). Саме звідси орієнтовно упродовж VI тисячоліття та у першій половині V тисячоліття до н. е. племена трипільців розселилися у басейні річок Дністер та Південний Буг, а звідти – практично по всій Правобережній Україні.

Стосовно історичних міфів про трипільців, то вони полягають насамперед у встановленні прямого і безпосереднього зв'язку цих прадавніх племен зі східними слов'янами й українцями. Водночас з наукового погляду стверджувати про це не зовсім коректно, з урахуванням кількох тисячоліть, які відділяли Трипільську культуру від власне слов'янських поселень на території нинішньої України.

Художнє мистецтво Трипільля формувалося упродовж тривалого періоду (ймовірно, кількох століть) під впливом міграцій, культурної взаємодії та дифузії багатьох племен різних земель і природно-географічних зон. На рис. 1 відображена географія трипільських поселень, що, як це випливає з досліджень, у безпосередній взаємодії (торговельній та ін.) і під впливом археологічних культур лійчастого посуду (територія сучасної Польщі), ямково-гребінцевої кераміки (північний схід України), нижньомихайлівсько-кемі-обинської культури (південь України) тощо.

Художня культура періоду Трипільля пов'язана, насамперед, із масштабним виробництвом керамічних гончарних виробів. Серед глиняного посуду різної форми у трипільських поселеннях найчастіше трапляються типи великих посудин грушоподібної форми (використовували для зерна), горщиків різної форми. Крім того, археологи традиційно знаходять на території трипільських “протоміст” ложки, друшляки, миски, а також біноклеподібний посуд. Трипільська культура, як і багато подібних культур первісного суспільства й стародавнього світу, відома і глиняними жіночими статуетками, намистами, амулетами, а також модельками житла, завдяки яким сучасні вчені можуть дізнатися, де мешкали представники цього прадавнього етносу 6–7 тис. років тому.

Власне, більшість виробів із глини мали побутове призначення (насамперед посуд), проте стосовно статуеток та інших подібних предметів, то вони виконували, найімовірніше, ритуальну функцію, будучи безпосередньо пов'язаними із хліборобськими культами (жінка – символ родючості тощо).

Крім того, у трипільських поселеннях археологи знаходять вироби не лише з глини, а й подекуди з міді (переважно прикраси – браслети, кільця, гачки та інші предмети).

Розглядаючи елементи протодизайну на виробах трипільців, можна стверджувати, що найвиразніші з них наявні на посуді, який за рахунок цього набув неповторних форм. Зокрема, у період умовного раннього Трипільля (4000–3600 рр. до н. е.) поверхня посуду була вкрита заглибленим орнаментом або канелюрами у вигляді стрічок з кількох паралельних ліній, які утворювали спіральні форми орнаменту. Подібний орнамент був притаманний також для більшості статуеток.

Переходячи до характеристики специфічних рис орнаменту на посуді т. зв. середнього Трипільля (3600–3100 рр. до н. е.), слід зазначити, що типовим для цього часу виявився монохромний спіральний орнамент, який наносили чорною фарбою на жовтувато-червонуватому фоні. Саме на цей період припадає активне використання повільного гончарного кола, що, звісно, посприяло збільшенню числа археологічних знахідок середнього Трипільля (поселення знайдені біля н. п. Володимирівка, Сушківка, Попудня, Шипинці).

У часи пізнього Трипільля (3100–2500 рр. до н. е.) протодизайн посуду вчергове зазнав змін. Оскільки території розселення трипільців на початку III тисячоліття суттєво розширилися і віднайдені “міста” Трипільської культури сягали теренів не лише Українського лісостепу, а й степової зони, на їх матеріальний світ починають впливати племена прадавніх скотарів цього регіону (ямна культура тощо). Зазначене безпосередньо відобразилося на особливостях пізньотрипільського орнаменту [22, с. 101]. У ньому, зокрема в мотивах розпису посуду, зникає спіральна орнаментация, а також поступово видозмінюються “типові” трипільські форми посуду. Натомість появляється новий тип посуду, що орнаментований відтисками шнура. Водночас у сфері антропоморфної пластики також відбувається певне “розчинення” стилю та

його примітивізація. Науковці вважають, що надалі племена трипільців на землях Середнього Подністров'я та Придніпров'я витіснили праіндоєвропейці, які були представлені, зокрема, археологічною культурою кулястих амфор [22, с. 102].

На пізньому етапі вся матеріальна культура трипільців зазнала великих змін: зростає роль скотарства, спрощується житлобудівництво, зменшується кількість розписної кераміки, пластика дедалі більше стилізується й поступово взагалі щезає. Виникають сталі за характером культурного комплексу типи пам'яток – усатівський, городський, софіївський, котрі різняться між собою не лише за складом кераміки, а й за обрядом поховань, пластикою тощо. Деякі дослідники вбачають у цих типах окремі культури.

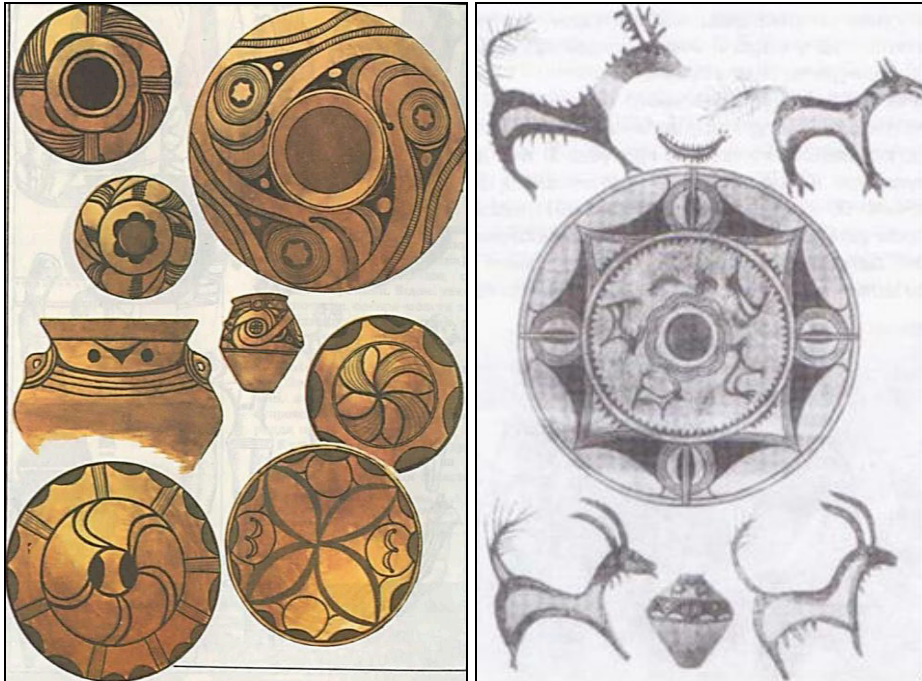

Рис. 1. Зразки розпису трипільського посуду

Спадщина Трипілля безпосередньо позначилася на матеріальній культурі південно-західної частини України. Власне, в академічній науці домінує погляд, що представники племен, яких можна віднести до трипільської спадщини, потенційно могли передати власну культурну спадщину індоєвропейським предкам слов'ян, які через багато тисячоліть прийшли на територію Правобережної України та витіснили чи частково асимілювали нащадків трипільців.

Зокрема, зазначене може стосуватися зв'язків Трипілля з культурою Гумельниця, пам'ятки якої відомі у Північно-Західному Причорномор'ї, зокрема в Одеській області та в Молдові (Озерне, Болград, Вулканешти тощо) й Нижньому Попрутті. Як і Трипільська, Гумельницька культура характерна землеробсько-скотарським напрямом господарства й розвиненою матеріальною культурою, зокрема житлобудівництвом. Разом із тим, у протодизайні цих культур проявлялися відмінності – зокрема, у гончарному комплексі Гумельниці переважала чорнолискована й канельована кераміка, а розписного посуду було значно менше, ніж у Трипіллі. Гумельниця як спадкоємець Трипілля також характерна своєрідним набором глиняних та кістяних амулетів, частина з яких оформлена як зображення людської постаті, а інша – як складова примітивного сонячного годинника [24, с. 138].

Насамкінець слід відповісти на запитання: який ціннісний меседж через тисячоліття повідомляє Трипільська культура сучасному дизайнеру? Мабуть, слід погодитися з М. Відейком стосовно того, що Трипілля мало унікальну знакову систему з коренями в культурах Малої Азії пізнього кам'яного віку [4, с. 101]. Науковці вважають, що символіка

трипільців у найбільш розвинений період, коли вони виготовляли досконалий мальований посуд, складалася з більше ніж 300 окремих знаків, а також їх блоків. Таким чином, трипільська цивілізація, будучи частиною світу стародавніх землеробів Європейського континенту, повідомляє сучасникам ціннісні орієнтири у дизайні, пов'язані з культом Сонця, землі, родючості, а також природи у цілому [4, с. 102]. Також вічною є символіка трипільців про відродження й безсмертя людської душі, що було нетиповим для примітивних первісних суспільств, а сповна як офіційна релігія це розкрилося у період розвинених цивілізацій.

Стверджувати про розвиток українського дизайну від Трипілля до сьогодення можна, звичайно, зі значним рівнем умовності, оскільки, по-перше, дизайн як окреме культурне явище зі складною структурою виник лише у ХХ столітті, а, по-друге, досліджувати суто український дизайн так само не є зовсім коректним (доцільніше розглядати елементи української національної культури у дизайні або розвиток дизайну на території України). Водночас у рамках мети даної публікації ми дійшли до таких висновків:

– Трипільська культура стала прикладом художньо досконалого оформлення утилітарних предметів побуту в період первісного суспільства на території України. У цьому контексті її можна розглядати як фон і ґрунт для прообразу сучасного мистецтва дизайну. Попри те, що походження трипільців доконечно не з'ясовано, частина дослідників ототожнюють їх із автохтонним землеробським населенням Правобережжя України епохи міді, нащадки якого на цих землях можливо сформували протослов'янські племена у перші століття нової ери.

– У розвитку Трипільської культури дослідники традиційно виділяють три хронологічні періоди: ранній (А), середній (В) й пізній (С), Протодизайн культури Трипілля відомий нам, передусім, завдяки орнаменту кухонного і столового глиняного посуду. Зокрема, орнамент кухонного посуду (був виготовлений із глини з домішками товчених черепків) становив просту сукупність окремих наліпів, “перлин” і “розчосів”, розташованих на шийці. Щодо столового посуду (досконалішого, виготовленого з відмуленої глини), то він був переважно спіральсько-меандровим. У період раннього Трипілля орнамент був прокреслений на вогкій глині як правило чорною, бурюю, рідше – білою фарбами; у часи середнього Трипілля – це поліхромний, а пізнього Трипілля – монохромний розпис. Звичайно, що крім візерунків, на посуд стародавніх трипільських майстрів намагалися наносити примітивні зображення людей і тварин.

На нашу думку, для сучасних дизайнерів орнамент епохи Трипілля становить великий інтерес, оскільки він характерний високим рівнем насиченості первісною символікою, потужною магією первісних ритуалів, звертанням людей до потойбічних сил. Окрім того, важливо, що в орнаментах трипільці намагалися передавати певні тексти, що дає підстави окремим дослідникам стверджувати про наявність у неолітичного населення України прообразу писемності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барнет Б. Дизайн-мислення. Спроектуй своє життя / пер. з англ. В. Глінка. Київ: Наш формат, 2018. 223 с.
2. Білецький П. О. Мова образотворчих мистецтв. Київ : Рад. школа, 1973. 128 с.
3. Буренко К. І. Трипілля в течії віків. Київ : Прес-КІТ, 2012. 495 с.
4. Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація. Київ : Наш час, 2008. 158 с.
5. Відейко М. Ю. Трипільські протоміста. Київ : Академперіодика, 2009. 159 с.
6. Відейко М. Ю. Україна: від Трипілля до антів. Київ : КВІЦ, 2008. 279 с.
7. Гардабхадзе І. А. Інновації у дизайні: ролі, тенденції, управління, ефективність. Київ : КНУКіМ, 2019. 176 с.
8. Годенко-Наконечна О. П. Трипільська орнаментика: типологізація, інтерпретація, семантичні, художні та функціональні особливості : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 2017. 24 с.
9. Графічний дизайн. Типографіка. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. 87 с.

10. Гуменна Д. Минуте пливе в прийдешнє: Розповідь про Трипїлля. Нью-Йорк, 1978. 375 с.
11. Даниленко В. Я. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури. Харків : ХДАДМ : Колорит, 2005. 243 с.
12. Дизайн: Словник-довідник. Київ : Фенікс, 2010. 384 с.
13. Дубовий О. В., Блажкевич Т. П., Дубовий В. І. Екологічний дизайн. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 361 с.
14. Залізник Л. Л. Від склавинів до української нації. Київ : Бібліотека українця, 2004. 256 с.
15. Косів В. М. Українська ідентичність у графічному дизайні 1945–1989 років: символи, образи, стилістика : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства : 17.00.07; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. Київ, 2019. 36 с.
16. Кохан Н. М. Ленд-арт у контексті сучасного ландшафтної дизайну : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2019. 19 с.
17. Крижановська Н. Я., Вотінов М. А., Смірнова О. В. Основи ландшафтної архітектури та дизайну. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 348 с.
18. Михайленко В. Є., Яковлев М. І. Основи композиції. Геометричні аспекти художнього формотворення. Київ : Каравела, 2004. 303 с.
19. Овчинников Е. В. Трипільська культура Канівського Подніпров'я (етапи В II – С I). Київ : Олег Філюк [вид.], 2014. 405 с.
20. Рудь В. С. Трипільська культура півдня лісостепової зони у межиріччі Південного Бугу та Дністра (етапи В II – С I) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.04; НАН України, Ін-т археології. Київ, 2018. 18 с.
21. Сафронова О. О. Сучасні технології дизайн-діяльності. Київ : КНУТД, 2019. 208 с.
22. Ткачук Т. М., Мельник Я. Г. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем. Івано-Франківськ : Плай, 2000. 238 с.
23. Толочко П. П., Козак Д. Н., Крижицький С. Д., Моця О. П., Мурзін В. Ю. Давня історія України: У 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Т.1. 240 с.
24. Толочко Д. В. Трипільєзнавство як окрема галузь української історіографії і складова національної історичної науки. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2009. № 1. С. 135–140.
25. Хмельовський О. М. Графічний дизайн. Луцьк : Терен, 2008. 160 с.
26. Videiko M. Yu. Ukraine: from Trypillia to Rus. Kyiv: Krion, 2010. 526 p.

REFERENCES

1. Burnett, B. (2018). *Dyzain-myslennia. Sproektui svoje zhyttia* [Design-Thinking. Design Your Life], trans. from English by V. Hlinka. Kyiv: Nash format. (in Ukrainian).
2. Biletskyi, P. A. (1973). *Mova obrazotvorchykh mystetstv* [The Language of Fine Arts]. Kyiv: Radianska Shkola. (in Ukrainian).
3. Burenko, K. I. (2012). *Trypillia v techii vikiv* [Trypillia in the Course of Centuries]. Kyiv: Press-KIT. (in Ukrainian).
4. Videiko, M. Yu. (2008). *Trypilska tsyvilizatsiia* [Trypillian Civilization]. Kyiv: Nash Chas. (in Ukrainian).
5. Videiko, M. Yu. (2009). *Trypilski protomista* [Trypillian Protocities]. Kyiv: Akadempriodyka. (in Ukrainian).
6. Videiko, M. Yu. (2008). *Ukraina: vid Trypillia do Antiv* [Ukraine: from Trypillia to the Antes]. Kyiv: KVITs. (in Ukrainian).
7. Gardabhadze, I. A. (2019). *Innovatsii u dyzaini: roli, tendentsii, upravlinnia, efektyvnist* [Innovations in Design: Roles, Trends, Management, Efficiency]. Kyiv: KNUKiM. (in Ukrainian).
8. Hodenko-Nakonechna, A. P. (2017). "Trypillia Ornamentation: Typologization, Interpretation, Semantic, Artistic and Functional Features", Thesis abstract for Candidate of Art Studies:: 26.00.01; NAS of Ukraine, Rytsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, Kyiv, 24 p. (in Ukrainian).

9. Pidhurnyi, I. (2015). *Hrafichnyi dyzain. Typohrafika* [Graphic Design. Typography], Kamianets-Podilskyi: Aksioma. (in Ukrainian).
10. Humenna, D. (1978). *Mynule plyve v pryideshnie: Rozpovid pro Trypillia* [The Past Floats to the Future: The Story of Trypillia], New York. (in Ukrainian).
11. Danylenko, V. Ya. (2005). *Dyzain Ukrainy u svitovomu konteksti khudozhno-proektnoi kultury* [Design of Ukraine in the World Context of Art and Design Culture]. Kharkiv: KhDADM: Koloryt. (in Ukrainian).
12. Yakovliev, M. (2010). *Dyzain: Slovnyk-dovidnyk* [Design: Handbook], Kyiv: Feniks. (in Ukrainian).
13. Dubovyi, O. V., Blazhkevych, T. P., Dubovyi, V. I. (2019). *Ekolohichni dyzain* [Ecological Design]. Kherson: OLDI-PLIuS. (in Ukrainian).
14. Zaluzniak, L. L. (2004). *Vid sklavyniv do ukraïnskoi natsii* [From Sclaveni to the Ukrainian Nation]. Kyiv: Biblioteka ukrainsia. (in Ukrainian).
15. Kosiv, V. M. (2019). “Ukrainian Identity in Graphic Design of 1945–1989: Symbols, Images, Stylistics”, Thesis abstract for Doctor of Art Studies: 17.00.07; Kyiv National University of Technology and Design. Kyiv, 36 p. (in Ukrainian).
16. Kokhan, N. M. (2019). “Land Art in the Context of Modern Landscape Design”, Thesis abstract for Candidate of Art Studies: 17.00.07. Kharkiv, 19 p. (in Ukrainian).
17. Kryzhanovska, N. Ya., Votinov, M. A., Smirnova, O. V. (2019). *Osnovy landshaftnoi arkhitektury ta dyzainu* [Fundamentals of Landscape Architecture and Design]. Kharkiv: Beketov Kharkiv National University of Urban Economy. (in Ukrainian).
18. Mykhailenko, V. Ye., Yakovlev, M. I. (2004). *Osnovy kompozytsii. Heometrychni aspekty khudozhnoho formotvorennia* [Fundamentals of Composition. Geometric Aspects of Art Formation]. Kyiv: Karavela. (in Ukrainian).
19. Ovchynnykov, Ye. V. (2014). *Trypilska kultura Kanivskoho Podniprov'ia (etapy V II S I)*. [The Trypillian Culture of Kaniv Dnieper (Stages B II C I)]. Kyiv: Oleh Filiuk [vyd.]. (In Ukrainian).
20. Rud, V. S. (2018). “Trypillia Culture of the South of the Forest-Steppe Zone in the Intersection of the Southern Bug and the Dniester (stages VP – SI)”, Thesis abstract for Candidate of History: 07.00.04; NAS of Ukraine, Institute of Archeology. Kyiv, 18 p.
21. Safronova, O. O. (2019). *Suchasni tekhnolohii dyzain-diialnosti* [Modern Technologies of Design Activity]. Kyiv: KNUTD. (in Ukrainian).
22. Tkachuk, T. M., Melnyk, Ya. H. (2000). *Semiotychnyi analiz trypilsko-kukutenskykh znakovykh system* [Semiotic Analysis of Trypillian-Cucutian Sign Systems]. Ivano-Frankivsk: Plai. (in Ukrainian).
23. Tolochko, P. P., Kozak, D. N., Kryzhytskyi, S. D., Motsia, O. P., Murzin, V. Yu. (1994). *Davnia istoriia Ukrainy: U 2 kn.* [Ancient History of Ukraine: In 2 volumes]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian).
24. Tolochko, D. V. (2009). Trypillia Studies as a Separate Branch of Ukrainian Historiography and a Component of National Historical Science. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy* [Bulletin of the Academy of Labour and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine], no. 1, pp. 135–140. (in Ukrainian).
25. Khmelovskiy, O. M. (2008). *Hrafichnyi dyzain* [Graphic Design]. Lutsk: Teren. (in Ukrainian).
26. Videiko, M. Yu (2010). Ukraine: from Trypillya to Rus. Kyiv: Krion. (in English).